
СТАНОВЛЕННЯ ДМИТРА АНТОНОВИЧА ЯК ВЧЕНОГО

Андрій ШАПОВАЛ

Для сучасної української історичної науки актуальним є дослідження наукової діяльності та творчої спадщини видатного українського мистецтвознавця, музеєзнавця, історика культури й театру Дмитра Володимировича Антоновича, який зробив вагомий внесок у розбудову української науки і культури у ХХ столітті. У пропонованій статті автор ставить за мету простежити процес становлення Д. Антоновича як науковця та відобразити мистецтвознавчу діяльність вченого у дореволюційний період. Окреслена тема побіжно розглядалася в окремих працях вчених-емігрантів¹, а також сучасних українських істориків², проте до цього часу вона не була предметом спеціального наукового дослідження.

Джерельну основу дослідження складають матеріали архівних і бібліотечних установ Києва і Львова та наукові й науково-публіцистичні праці Д. Антоновича дореволюційного періоду. Особливу увагу приділено вивченню документів особових справ студента Дмитра Антоновича, що зберігаються у фонді Київського університету Державного архіву міста Києва (ф. 16) і містять відомості про його навчання у Київському і Харківському університетах у 1895-1911 рр. Значну цінність для вивчення наукової діяльності Д. Антоновича у досліджуваній період мають матеріали родинного фонду Антоновичів (ф. 164), фондів Всеукраїнської академії наук (ф. X) і українського літературно-художнього ілюстративного журналу «Сяйво» (ф. 250), що знаходяться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, матеріали особових фондів О. Барвінського (ф. 11) та І. Калиновича (ф. 57) Відділу рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Інформацію про наукову діяльність Д. Антоновича знаходимо у збірнику документів «Український вільний університет в Празі в роках 1926-1931»³, де було опубліковано біографію вченого та бібліографію його праць.

Дмитро Антонович народився 1 листопада 1877 р. у Києві в сім'ї видатного українського історика та громадського діяча, професора Київського університету Володимира Боніфатійовича Антоновича⁴, який відіграв значну, якщо не вирішальну роль у формуванні особистості майбутнього вченого.

© Шаповал А., 2010.

Володимир Володимир Антонович як люблячий батько і талановитий педагог зумів прищепити синові любов до Батьківщини, її історії та культури, а його багаторічне подвигницьке життя в ім'я України назавжди стало прикладом для Дмитра.

Взірцем для Дмитра Антоновича стала невтомна праця батька як вченого. Володимир Боніфатійович започаткував документальний напрямок в українській історії, заклав підвалини вітчизняної археографії, археології та цілого ряду інших наук на терені українознавства. Він був співзасновником та активним співробітником першого українського історичного журналу «Киевская старина», на шпальтах якого було опубліковано першу статтю Д. Антоновича. Володимир Боніфатійович Антонович володів великою і ґрунтовно підбраною бібліотекою, завдяки якій Дмитро мав чудову можливість поглиблювати свої знання.

Немає сумніву в тому, що в багатій бібліотеці Володимира Антоновича твори Тараса Григоровича Шевченка, його «Кобзар» займали почесне місце, завдяки чому Дмитро ще у ранньому віці мав можливість познайомитися з його творчістю. Доступними для Дмитра Антоновича були й матеріали про життя та творчу спадщину Кобзаря, які щороку у лютому числі друкував часопис «Киевская старина». Журнал також регулярно публікував репродукції художніх творів митця, знайомство з якими відкрило перед Д. Антоновичем не тільки поетичний, а й малярський геній Т. Шевченка.

Великий вплив на хлопця мало й оточення батька, що, за спогадами Д. Антоновича, складалося «переважно з учених, і то з учених іноді першорядних, європейської міри»⁵. Володимир Боніфатійович також виховав цілу плеяду молодих талановитих істориків, які утворили першу в Україні національну історичну школу. Дмитро Антонович мав можливість спілкуватися з О. Кониським, Я. Шульгіним, М. Грушевським, В. Щербинюю, І. Каманіним, М. Василенком, І. Істоміним та багатьма іншими представниками української інтелектуальної еліти, що у 1880-1890-ті рр. відвідувала оселю Антоновичів. Особливо Дмитро був вдячний вченому-історику, видавцю «Руської історичної бібліотеки» Олександрю Григоровичу Барвінському, який вперше йому «подарував книжку української історії українською мовою»⁶.

Д. Антонович виховувався в українському мовно-культурному середовищі⁷ й українська мова була для нього рідною. Нею він спілкувався, нею потім написав свої численні наукові й публіцистичні праці. Українською мовою Дмитро Антонович володів досконало, вона в нього була дуже красивою, м'якою і, можна сказати, елегантною. Одного разу його промову на вечорі, присвяченому Тарасу Шевченку, почув вчений-філолог К. Михальчук, який схвально відмітив, як «йому радісно чути, що син Антоновича говорив по-українськи і доброю мовою»⁸.

Додамо, що в дитячі та юнацькі роки Дмитро Володимирович оволодів французькою, російською, польською, німецькою, а також грецькою та латинською мовами. Пізніше він вивчив італійську, англійську та чеську мови. Знання іноземних мов стало у нагоді Д. Антоновичу у його науковій, літературно-публіцистичній та викладацькій діяльності.

Здобувши вдома добру початкову освіту, Дмитро Антонович продовжив навчання у 4-й Київській чоловічій гімназії⁹. Ймовірно, до гімназії Дмитро був зарахований у 1887 р., бо її останній, восьмий клас закінчив у 1895 р. Жодних відомостей про навчання Д. Антоновича у гімназії не збереглося. 4-а Київська чоловіча гімназія вважалася однією з кращих у місті, у навчальному закладі працювали талановиті педагоги, зокрема історію викладав учень В.Б. Антоновича, історик і письменник Орест Левицький. Отже, у гімназії Дмитро мав отримати ґрунтовні знання.

У гімназійні роки Дмитро Антонович свідомо почав цікавитися українським рухом¹⁰, який у другій половині 1880-х рр., як він зазначав пізніше, перетворився в «культурну течію, або в літературний напрямок»¹¹. У 1885 р. відбувся розрив Київської старої громади з М. Драгомановим, під впливом ідей якого як у Галичині, так і в Наддніпрянській Україні незабаром почали виникати радикальні гуртки «політиків», що склали опозицію культурницькому українофільству. В.Б. Антонович негативно ставився до діяльності молодіжних радикальних гуртків, бо, на його думку, вони створювали ще один «канал» для переливання українських сил до загальноросійських угруповань. Володимир Боніфатійович також мав іншу, ніж М. Драгоманов, думку щодо впливу російської літератури на українську інтелігенцію. Цей вплив В. Антонович вважав занадто великим і від того шкідливим для українців, тому він орієнтував українську молодь на ознайомлення із західноєвропейською літературою та культурою¹². Непевне під впливом батька Дмитро Антонович й почав цікавитися західноєвропейською культурою. Одним із своїх вчителів Д. Антонович також вважав О.Г. Барвінського, який активно виступав за європеїзацію українського суспільства¹³.

Конфлікт між В.Б. Антоновичем і М.П. Драгомановим спричинив критичне ставлення Дмитра Антоновича до останнього. «За родиною традицією, – свідчив А. Жук, – і Д. Антонович ставився до Драгоманова з упередженням і був настроєний на цілком культурницький лад»¹⁴.

Під час навчання у гімназії, восени 1893 р., Д. Антонович разом з І. Руденком ініціював створення українського гімназійного гуртка, що стало початком його громадсько-культурної роботи. Гурток перебував під ідейним впливом відомого члена Київської старої громади, лідера «культурників» О.Я. Конись-

кого¹⁵, який орієнтував молодь на культурно-просвітницьку діяльність серед українців.

Одним із дієвих засобів впливу на національну свідомість українців у той час був театр, який викликав у Дмитра Антоновича гостру зацікавленість. У селі Сидорівка Канівського повіту він за сприяння відомого мецената українських справ В.Ф. Симиренка та родини українських патріотів Руденків організував аматорський театр, яким керував протягом 1894-1896 рр.¹⁶ Юнак також мав акторські здібності й сам виступав у театральних спектаклях.

Отже, основне коло інтересів Дмитра Антоновича визначилося ще у гімназії. Культура, мистецтво, театр, їх тогочасний стан та історія відтоді стають сферою його зацікавлень і предметом наукових досліджень.

Отримавши атестат зрілості після закінчення 4-ї Київської чоловічої гімназії, Дмитро Антонович у серпні 1895 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира¹⁷, де відразу включився у громадсько-культурницьку роботу. Восени 1895 р. він спільно з О. Лотоцьким, В. Доманицьким, С. Єфремовим та ін. заснував видавничий гурток, який невдовзі реорганізувався у видавництво «Вік»¹⁸. На початку видавництво мало намір видавати науково-популярні брошури, але цензура дозволила видавати лише белетристику. У дванадцятому номері «Киевской старины» за 1896 р. побачила світ перша праця Дмитра Антоновича – науково-популярна стаття «По поводу 25-летия сценической деятельности М.Л. Кропивницкого». У публікації було висвітлено творчі досягнення М. Кропивницького як актора, режисера, драматурга та підкреслено його визначну роль у створенні українського театру.

В університеті Дмитро Антонович з головою поринув у вир громадсько-політичної роботи. В зв'язку з цим у нього виникли проблеми з навчанням. В особовій справі студента Київського університету Антоновича Дмитра Володимировича зазначено, що він слухав лекції на історико-філологічному факультеті протягом обох семестрів 1895/1896 навчального року, але зараховано йому було тільки одне півріччя¹⁹. Як вказано у біографії Дмитра Антоновича, через рік після вступу до Київського університету його було виключено з навчального закладу «з політичних причин»²⁰.

Для продовження навчання Дмитро Антонович вирішив переїхати до Харкова. У жовтні 1896 р. він вступив на перший курс медичного факультету Харківського університету, де провчився півтора року із зарахуванням лише одного семестру. Згідно з його проханням від 12 січня 1898 р., Д. Антоновича було переведено на другий семестр історично-філологічного факультету цього ж навчального закладу²¹. У Харкові Д. Антонович активно займався культурно-просвітницькою діяльністю. У студентських колах, за спогадами О. Коваленка,

Дмитра Антоновича знали як «українофіла й знавця української історії»²². Спілкуючись зі студентами, він часто обговорював з ними українське питання. У Харкові Д. Антонович спільно з відомим письменником і композитором Г. Хоткевичем заснував видавництво «Гурт», де друкувалися українські книжки, які студенти з просвітницькою метою розповсюджували серед української громадськості²³. Протягом 1897-1898 рр. Дмитро Володимирович керував власною українською трупною у Чернігові та Харкові²⁴. Юрій Коллард у своїх «Спогадах юнацьких років» зазначав: «При студентській «громаді» був драматичний гурток та добрий мішаний хор. Гурток той часто давав аматорські вистави в Харкові й на провінції... Режисером... був здебільшого Дмитро Антонович»²⁵.

Свої перші кроки у науці Дмитро Антонович робив, беручи під час канікул участь у археологічних експедиціях, які проводилися під керівництвом В.Б. Антоновича до XI-го Археологічного з'їзду. 16 серпня 1897 р. В.Б. Антонович у листі до К.М. Мельник писав, що він разом з «Мухом» (так Дмитра Антоновича з дитинства називали рідні й друзі за його непосидючу вдачу) у справах археології від'їжджає «до Житомира і далі»²⁶. У серпні 1899 р. у Києві відбувся XI-й Археологічний з'їзд, серед 450-и його учасників був і Д. Антонович²⁷.

Будучи студентом історико-філологічного факультету Харківського університету, Дмитро Антонович для поглиблення власних знань виписував літературу з книгарні Наукового товариства імені Шевченка у Львові²⁸. Він також листувався з редакцією «Літературно-наукового вісника», на сторінках якого у 1901 р. було надруковано його нарис «Пропащий город». У публікації Д. Антонович зазначав, що у великому українському місті Харкові, де колись писали П. Гулак-Артемівський і Г. Квітка-Основ'яненко, навчався М. Костомаров і читав лекції О. Потебня, дуже мало залишилося українського. Зокрема, у Харківській публічній бібліотеці, книжковий фонд якої складав понад 50 тис. примірників, практично не було книжок українською мовою та матеріалів з історії, етнографії та економіки України. У статті робився висновок, що місто втратило зв'язок з рідним краєм і рідною мовою, що і дає підстави вважати Харків «мертвим» містом для України²⁹.

Історичну освіту у Харківському університеті Дмитро Антонович здобував під проводом талановитого учня В.Б. Антоновича, професора Д.І. Багалія. Деякий час він навіть жив у домі Дмитра Івановича, де відчув щиру підтримку з боку його родини.

Через десятки років Д. Антонович з вдячністю писав до свого вчителя: «Не можу противитися своєму почуттю бажання висловити Вам свою пошану, любов і подяку за давні часи, коли я молодим студентом зустрів у Вас і у Вашій родині надзвичайно теплий привіт, як зараз пригадую тоді мною не заслужений,

бо мушу тепер оглядаючись спокійно признати, що я все таки був предостаточно несносним мальчишкою»³⁰.

У Харківському університеті Д. Антонович навчався добре, про що свідчать оцінки, які він отримав на семестрових іспитах: з історії стародавньої філософії та історії Греції – «4»; з латинської мови, історії Риму, історії російської мови, російської історії, логіки та психології – «5»³¹. Проте навчання виявилось нетривалим. 20 липня 1900 р. рішенням ректорату Харківського університету його було виключено з навчального закладу після арешту за участь у Всеросійському студентському з'їзді³².

Поринувши в громадсько-політичну роботу, Дмитро Антонович не полишав зацікавленість історією та культурою України. У 1902 р. у Чернівцях в друкарні «Руська Рада» В. Секерського побачила світ його науково-популярна праця «Козаччина». У брошурі, яка несла певне агітаційне навантаження, автор висвітлював історію України від литовських часів до «Московської неволі» та наголошував, що тільки тоді, коли український народ вижене усіх «чужих дармоїдів-панів» і забере у свою власність землю, заводи і фабрики постане Україна як вільна, самостійна, незалежна держава³³. «Козаччина» набула чималої популярності серед українців й кілька разів перевидавалася. Востаннє брошуру було перевидано вже під час Української революції в 1917 р. у Полтаві³⁴.

У серпні 1903 р. Дмитро Антонович поновив навчання на третьому курсі історико-філологічного факультету Харківського університету, але 9 грудня того ж року його після чергового арешту знову виключили з навчального закладу³⁵. Однак, маючи намір отримати вищу освіту, 20 вересня 1905 р. Д. Антонович звернувся до ректора Київського університету Св. Володимира М. Цитовича з проханням дозволити йому продовжити навчання в Київському університеті. 1 листопада 1905 р. Д. Антоновича було зараховано на третій курс історико-філологічного факультету університету³⁶. Проте в цьому академічному році до навчання він не приступив.

На початку 1906 р. для наукових студій з історії західноєвропейського мистецтва Дмитро Антонович виїхав за кордон. Разом з ним навчатися до Європи вирушив його товариш П. Андрієвський, який потім згадував, що через Львів, Краків, Відень вони прибули до Мюнхена. Тут П. Андрієвський став слухачем Ветеринарної школи, а Д. Антонович у бібліотеках і музеях Мюнхена, Дрездена і Берліна вивчав історію мистецтва³⁷. Д. Антонович також працював у Франції та Бельгії, відвідав Лондон³⁸.

Але найбільше часу він присвятив вивченню італійського мистецтва. У листах до батька Д. Антонович писав про «багатства пам'яток Італії», які планував вивчати за обласним принципом³⁹. Зокрема, влітку 1907 р. він послідовно

знайомився з пам'ятками мистецтва Ломбардії, Тоскани і Перуджи. За словами В. Міяковського, з моменту «зустрічі з італійськими пам'ятками» мистецтво стало «тією стихією», в якій жив Дмитро Володимирович⁴⁰.

Життя українських спудеїв за кордоном було напівголодним. Нерідко замість обіду, як згадував П. Андрієвський, доводилося йому слухати в музеях «довгі виклади» Дмитра Антоновича⁴¹. У листах до К. Серебрякової Дмитро Володимирович писав, що він «захоплений історією мистецтва, старовинними церквами, будинками, музеями, прекрасними образами найліпших митців»⁴². Молодих вчених тішила думка, що в майбутньому їх знання будуть корисними для України.

Щоб остаточно уладнати справи з навчанням в університеті, восени 1907 р. Д. Антонович вирішив повернутися до Києва. Дорогою в Україну він заїхав до Петербурга, де зустрівся з К. Серебряковою, яка навчалася у місцевому медичному інституті. Згодом у своїх споминах вона писала: «Приїхав Дмитро Антонович. І якось пожвавилось студентське життя Петербурга. Він якось вніс світлий струмок свободи Західної Європи. Об'їхав майже всі країни та познайомився з мистецтвом. Побував у тих містах і містечках, де були якісь видатні пам'ятки... Розповідав, показував знімки і умів захоплювати слухачів – студентську молодь»⁴³.

У 1907/1908 академічному році Дмитро Антонович поновив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету за спеціальністю історія мистецтва. Додатковою спеціальністю він обрав загальну історію⁴⁴. Навчаючись у Київському університеті Д. Антонович слухав лекції професорів О. Гілярова (середньовічна та нова філософія), А. Сонні (топографія Афін), Ю. Кулаковського (історія Візантії), М. Бубнова (історія Середніх віків), В. Ляскоронського (історія міст в Середні віки), П. Ардашева (Нова історія), А. Покровського (історія Сходу), С. Голубєва (історія церкви), Т. Флоринського (історія слов'ян), А. Лободи (історія народної словесності), В. Перетця (історія російської літератури), І. Шаровольського (історія захіноєвропейської літератури), французьку мову викладав професор де Лабаріт⁴⁵.

Історію мистецтва Дмитро Антонович вивчав під керівництвом професора Київського університету Г. Павлуцького. Однією з перших наукових праць Д. Антоновича був реферат «Міланська школа живопису в XV ст. до Леонардо», який він у 1908 р. прочитав на семінарі з історії мистецтва. Цей реферат молодого науковця Г. Павлуцький оцінив як «прекрасний»⁴⁶.

Кожен з вчителів Д. Антоновича був видатним вченим і, без сумніву, мав певний вплив на формування його наукових поглядів. Навчаючись в університеті, Д. Антонович багато працював у бібліотеці, де ретельно студіював наукову літе-

ратуру. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського збереглися книжкові замовлення Д. Антоновича. Серед наукових праць, які він вивчав у 1907/1908 навчальному році, були «Культура Італії в епоху Відродження» Я. Буркгардта, «Відродження класичної стародавності» Фойгта, «Історія і система середньовічності» Хейнена, «Історія Ірландії» Г. Афанасьєва, «Етюди з історії Нідерландського живопису» П. Семенова, «Масток-держава та станова монархія середніх віків» М. Карєєва та ін.⁴⁷

Для вивчення мистецтва Галичини Дмитро Антонович приїздив до Львова, де встановив зв'язки з Науковим товариством ім. Шевченка. За рекомендацією М. Грушевського він деякий час працював у науковій бібліотеці НТШ, де збирав різноманітні матеріали про батька (помер у 1908 р.), робив копії «з писаних покійним біографій»⁴⁸.

Щоб зібрати матеріал для наукової праці з історії північно-італійської скульптури XIV ст., Д. Антонович знову виїжджає до Італії, звідки до Києва він повернувся восени 1909 р.

21 жовтня 1909 р. Дмитро Антонович одружився з Катериною Михайлівною Серебряковою⁴⁹. Обвінчалися вони у Києві, у Володимирському соборі. Невдовзі після весілля, у зв'язку з хворобою легенів К. Антонович виїхала до Італії. Навесні 1910 р. до Італії приїхав Д. Антонович. Вони оселилися у Флоренції, де К. Антонович вступила до Вищої медичної школи, а її чоловік продовжив досліджувати пам'ятки італійського мистецтва. Навесні-влітку 1910 р. Дмитро і Катерина Антоновичі здійснили подорож Італією. Рим, Неаполь, Соренто, краєвиди Капрі справили на подружжя незабутнє враження⁵⁰. Згодом Д. Антонович вивчав мистецькі скарби у Милані та інших містах Північної Італії – Вероні, Модені й Бергамо⁵¹.

Підсумком студій в Італії стала його мистецтвознавча праця «Первые мастера из Кампиона в Модене» (1910 р.), яку, за пропозицією професора Г. Павлуцького, історико-філологічний факультет Київського університету «постановив надрукувати, а автора залишити при університеті для підготовки до професорської кафедри»⁵². Університет Д. Антонович закінчив у 1911 р.⁵³ З політичних причин Д. Антоновичу було заборонено вести педагогічну діяльність у державних навчальних закладах, тому на кафедрі його не залишили.

22 серпня 1910 р. у Флоренції в молодій родині Антоновичів народився первісток – син Михайлик. Всього у Дмитра Володимировича і Катерини Михайлівни було троє дітей: крім Михайла, ще донька Марина і син Марко. Менші діти народилися вже у Києві: Марина – 23 грудня 1913 р., Марко – 24 червня 1916 р.⁵⁴ Михайло і Марко продовжили наукову династію Антоновичів і стали видатними українськими істориками. Наприкінці 1911 р. Дмитро Антонович

із сім'єю повернувся до Києва, де оселився в родинному домі Антоновичів, на розі вулиць Жилинської і Кузнечної, (тепер вул. Антоновичів) за номером 20/40. Згідно з заповітом Володимира Боніфатійовича цей будинок родина мала продати, а гроші розділити між спадкоємцями. Однак Д. Антонович, якому було шкода, що “старий татів дім піде в чужі руки і його знесуть з лиця землі”⁵⁵, залишив його за собою, сплативши братові, сестрам і вдові батька К.М. Мельник їх спадкову частину від вартості будинку.

Після повернення до Києва і аж до початку Лютневої революції Дмитро Антонович наполегливо вивчав українське мистецтво у Київському історичному музеї, яким керували знані мистецтвознавці М. Біляшівський і Д. Щербаківський⁵⁶. Водночас він відразу включився в українське культурне життя. Дмитро Антонович підтримував дружні й творчі стосунки з такими представниками національної наукової і культурної еліти, як М. Грушевський, М. Лисенко, І. Стешенко, М. Старицька, Л. Старицька-Черняхівська, В. О'Коннор-Вілінська та ін.⁵⁷.

18 грудня 1911 р. Дмитра Антоновича, як автора досліджень з історії італійського мистецтва за рекомендаціями М. Грушевського та О. Левицького було обрано дійсним членом Українського наукового товариства в Києві⁵⁸. На пропозицію голови УНТ М. Грушевського прочитати реферат на зборах товариства Дмитро Володимирович підготував доповідь на тему «Арки Скаліджерів у Вероні», яку проголосив на засіданні, присвяченому пам'яті Я. Шульгіна⁵⁹. Свою лекцію вчений ілюстрував колекцією фотознімків.

Дмитро Антонович брав активну участь у роботі Українського наукового товариства в Києві. На засіданнях історичної секції УНТ він виступив з низкою доповідей, зокрема, «Дама з горностаєм» з галереї Чарторійських, «Естетичні погляди Шевченка» та ін. 7 січня 1913 р. Д. Антоновича обрали кандидатом до ради УНТ, для участі у роботі керівного органу товариства⁶⁰. За його рекомендацією дійсним членом УНТ було обрано С. Гілярова, В. Зуммера, Ф. Шміта, В. Мазуренка, В. Кістяківського та ін.

На прохання М. Грушевського Дмитро Антонович написав рецензію на українську художню виставку у Києві, яку було опубліковано у першому номері «Літературно-наукового вісника» за 1912 р. У статті вчений зазначав, що київська художня виставка 1911 року, на якій було представлено близько чотирьохсот творів п'ятдесяти митців, гідно репрезентувала українське мистецтво і давала підстави стверджувати, що «українське малярство справді є, що підлягаючи чужим впливам, воно має свої власні риси, свій особливий «*souler lokal*», що переходить в українських митців від покоління до покоління»⁶¹. Мистецтвознавець також надавав розгорнуту характеристику робіт П. Мартиновича, С. Васильківського

і В. Кричевського як представникам трьох стилів в українському мистецтві: академізму, реалізму та модернізму.

У 1912 р. Дмитро Антонович почав викладацьку діяльність, запропонувавши два авторські курси лекцій з історії мистецтва Київському художньому училищу та історії стилів і костюмів у Музично-драматичній школі М. Лисенка⁶².

У 1913 р. з ініціативи В. Винниченка та Л. Юркевича Дмитро Антонович спільно з Ю. Тищенком і П. Понятенком заснував у Києві літературно-науковий і мистецький ілюстрований журнал «Дзвін»⁶³. Зберігся лист В. Винниченка до Д. Антоновича, у якому письменник, перебуваючи у Орлеані, просить Дмитра Антоновича прискорити вихід «Дзвону»⁶⁴. У січні 1913 р., як і очікувалося, перший номер щомісячника вийшов у світ. Д. Антонович був редактором перших трьох номерів журналу. Редакції вдалося залучити до співпраці з часописом таких майстрів українського слова як Х. Алчевська, В. Винниченко, М. Вороний, М. Коцюбинський, Леся Українка, С. Черкасенко, Г. Чупринка, І. Франко. У «Дзвоні» публікувалися аналітичні статті Д. Антоновича, Д. Донцова, В. Дорошенка, К. Миргородського, А. Луначарського, С. Петлюри, В. Садовського, Л. Юркевича та ін. У квітні 1913 р. Д. Антонович для продовження студій західноєвропейського мистецтва виїхав до Італії, й редагування журналу перебрав на себе В. Левинський.

У першому номері «Дзвону» вийшла стаття Д. Антоновича «Пролетаріат в скульптурі Меньє», яку автор присвятив одному з основоположників соціального напрямку в мистецтві – бельгійському скульптору К. Меньє. На думку мистецтвознавця, Меньє зумів геніально представити «робітництво в його величавій гідності»⁶⁵, що дає підстави внести ім'я митця в історію мистецтва. До 30-ї річниці від дня смерті К. Маркса у березневому випуску часопису було опубліковано статтю Д. Антоновича «Карл Маркс і українці», у якій автор простежив поширення марксизму в українському суспільстві від М. Драгоманова до першої «організованої партії українських марксистів»⁶⁶, якою Дмитро Антонович вважав Революційну українську партію.

У тих номерах журналу, які редагував Дмитро Антонович, також було вміщено його бібліографічні замітки. Він, зокрема, опублікував негативну рецензію на книгу «Мотивы украинского орнамента», у якій звернув увагу на те, що іноді «модою» на українське народне мистецтво користуються «аферисти і торговці мистецтвом, які почуяли своїм тонким нюхом, де можна заробити копійку». Цей претензійний альбомчик зі «скромним умолчаниєм» імені автора, наголосив критик, зайвий раз продемонстрував, що бувають художники, які не чули ані про гаму тонів, ані про красоту ліній. Водночас Д. Антонович високо

оцінив підготовлене Оленою Пчілкою четверте видання збірки «Українські узорі». У рецензії на збірку Дмитро Володимирович відзначив, що як етнограф Олена Пчілка робить надзвичайно корисну справу, «рятуючи від забуття шматочки минулого». Разом з тим він не погодився з письменницею, яка будь-які зміни в українському орнаменті називала «страшним псуванням». На думку Д. Антоновича, такі зміни можливі і вони свідчать лише про те, що «народна мистецька творчість ні на хвилину не спиняється»⁶⁷.

Перебуваючи протягом 1906-1913 рр. за кордоном, Д. Антонович збирав матеріали про західноєвропейське мистецтво й досліджував взаємовпливи української культури з іншими європейським. Повернувшись до Києва восени 1913 р., вчений продовжив співпрацю з часописом «Дзвін». У дванадцятому номері щомісячника він опублікував статтю «Характеристика українських дослідів над українським архітектурним стилем», у якій наголосив, що розвиток українського мистецтва й, зокрема, історію української архітектури необхідно досліджувати через призму європейських художніх стилів, бо «... форми українського мистецтва не можуть бути зрозумілими без знання і розуміння відповідних форм мистецтва світового»⁶⁸. На думку В. Міяковського, цей метод дослідження мистецьких явищ за «епохами та стилями» Д. Антонович запозичив у професора Г. Павлуцького⁶⁹.

З січня 1913 р. у Києві став виходити ілюстрований літературно-мистецький щомісячник «Сяйво», редактором і видавцем якого був актор О. Корольчук. У третьому числі «Дзвону» Дмитро Антонович помістив рецензію на три перші номери журналу «Сяйво», у якій зазначив, що редакція нового мистецького часопису відмовилася визначити своє *credo*, а тільки наголосила, що «має завданням служити всім галузям і видам мистецтва», але з одним винятком, і цей виняток національний, тобто «має служити тільки мистецтву українському»⁷⁰. Хоча, на думку Дмитра Володимировича, відсутність певного *credo* не дає можливості стверджувати, що журнал буде проголошувати і відстоювати нові позиції у мистецтві, однак він привітав створення першого українського мистецтвознавчого друкованого органу. Рішення ж редакції журналу обмежитися аналізом лише українського мистецтва Д. Антонович вважав не практичним, оскільки українське мистецтво не самостійне і залежне від світового. А от якби часопис обмежився аналізом певних видів мистецтва і висвітлював як українські, так і світові творчі досягнення у цих галузях, то на переконання мистецтвознавця, місячник став би набагато цікавішим⁷¹.

Як вчений-мистецтвознавець Дмитро Антонович став активним співробітником журналу «Сяйво». Зокрема, на сторінках часопису він опублікував низку повідомлень про пам'ятки культури на Україні: «Український варіант

старої тосканської композиції», «Цікава богуславська церква», «Кам'яні баби». Так, розповідаючи про кам'яний барельєф з людськими рисами біля с. Буши, Дмитро Володимирович звернув увагу громадськості на те, що «мистецька вартість барельєфу безмірно висока і якби він знаходився десь в культурній країні, то не зостався б у безвісті, як у нас, але став би місцем відвідування всіх, кому справді любе мистецтво»⁷².

Ряд праць вчений присвятив окремим діячам українського мистецтва. У серії статей «Наші художники» він проаналізував творчість «українського пейзажиста європейського піднесення»⁷³ Миколи Бурачека і «першого серйозного українського скульптора»⁷⁴ Михайла Паращука. Особливу увагу вчений приділив талановитому українському художнику XIX ст. Миколі Ге. У великій статті «Український художник Микола Ге», яка вийшла до 20-ї річниці від дня смерті майстра, Д. Антонович з гіркотою зазначив, що «це ім'я ще не має серед української громади признання, тоді як в російській літературі енергійно провадиться присвоєння цього художника російській культурі»⁷⁵.

Дмитро Антонович уболював за розвиток мистецьких сил в Україні. У першому номері «Дзвону» за 1914 р. було опубліковано рецензію мистецтвознавця на виставку українських художників у Полтаві, де вчений намагався визначити основні тенденції розвитку українського модерного мистецтва. Водночас Д. Антонович критикував майстрів пензля за посередність виконання робіт⁷⁶. Засмучувала Дмитра Володимировича й не досить активна участь українських художників у міжнародних виставках, на що він звертав увагу в нарисі «Україна на 11-й міжнародній венеціанській виставці», опублікованому у 5-6 числі «Сяйва» за 1914 р.⁷⁷

У 1914 р. Дмитро Антонович заявив про себе як талановитий шевченкознавець. На шпальтах журналів «Сяйво», «Дзвін», «Літературно-науковий вісник» вчений опублікував низку статей, присвячених Т.Г. Шевченку з нагоди сторіччя від дня його народження. Зокрема, в працях «Естетичне виховання Шевченка», «Естетичні погляди Шевченка»⁷⁸ Д. Антонович наголосив, що його покоління цінує Шевченка не тільки як геніального поета, але й як видатного українського художника, естетичні уподобання якого сформувалися в Україні у 20-х рр. XIX ст. і знайшли яскраве відображення у малярстві. У статті «Катерина», характеризуючи однойменну картину Кобзаря, мистецтвознавець доводить, що у Шевченка був відсутній внутрішній творчий конфлікт між поезією та малярством, що ці дві сторони Шевченкового генія існували паралельно і гармонійно доповнювали одна одну: «Прекрасну, повну художньої правди, постань Катерини міг утворити тільки автор поеми «Катерина», як і поему написати міг тільки художник цієї картини»⁷⁹.

У бібліографічній замітці «Ілюстрації до Кобзаря» Д. Антонович розкритикував видавців творів Т.Г. Шевченка, які не скористалися «багатим запасом» Шевченкових ілюстрацій і рисунків, що практично становлять «одно ціле з його поезією»⁸⁰. Дмитро Володимирович власним прикладом продемонстрував, як необхідно використовувати художню спадщину Т. Шевченка. Працюючи над черговим номером «Сяйва», присвяченого 100-літньому ювілею митця, він ретельно відібрав ілюстрації, намагаючись «представити рисунки і малюнки Шевченка по можливості з усіх часів його життя, всіх сюжетів, що він вживав як маляр, рисовальщик і гравер»⁸¹. До кожної з них Д. Антонович ще надав й науковий коментар у замітці «До ілюстрацій». У замітці «Олександр Новицький» Дмитро Антонович схвально віднісся до монографії О. Новицького «Т.Г. Шевченко як маляр», яку вчений вважав «першою капітальною працею і дуже важним підручником» для досліджень художньої творчості великого майстра. На переконання мистецтвознавця, склавши реєстр художніх творів Шевченка, О. Новицький мав усі підстави сподіватися на щире вдячність дослідників малярської творчості Кобзаря. Водночас Дмитро Володимирович зазначив, що в книзі через нестачу коштів мало використано репродукцій й малюнків художника⁸².

У нарисі «Ювілейний альбом Шевченка» Д. Антонович піддав критиці видрукований у 1914 р. ювілейний альбом, присвячений Т.Г. Шевченку. На думку науковця, цей альбом був значно гіршим порівняно з першим його випуском у 1911 р. Основним його недоліком, як вважав мистецтвознавець, була «відсутність системи» у відборі матеріалу для ювілейного видання⁸³.

Велику зацікавленість у Дмитра Антоновича викликали конкурси проектів пам'ятника Т. Шевченку, присвячені 100-й річниці від дня народження. Аналізуючи мистецькі недоліки та переваги представлених на конкурс проектів у статтях «Справа пам'ятника Шевченкові у Києві», «Четвертий конкурс проектів пам'ятника Тарасу Шевченкові», «Сумний вчинок», «Нешасливий конкурс»⁸⁴, він як фахівець намагався допомогти журі зробити вірний вибір.

У рецензії на альбом «Київ», що вийшов у видавництві «День» у 1914 р., Дмитро Антонович звертав увагу на відсутність в Україні добрих видань з мистецтва. Критично оцінюючи альбом, в якому, на його думку, було вміщено «інтернаціонально-безличні» твори з «претензією на мистецьке виконання», вчений наголошував, що альбом, присвячений головному місту України, «повинен промовляти не мовою підписів, не змістом намальованого, а характером рисунку» і дорікав видавцям у бойкотуванні українських митців⁸⁵.

З початком Першої світової війни і закриттям у січні 1915 р. часописів «Дзвін», «Сяйво», «Літературно-науковий вісник» Дмитро Антонович був змушений тимчасово перервати свою наукову діяльність.

У воєнний час Дмитро Антонович проводив активну громадсько-культурну роботу. В його оселі традиційно проходили «мистецькі четверги», які відразу перетворилися на імпровізований творчий клуб української інтелігенції Кисва. На цих вечорах, куди сходилися українські вчені, художники, письменники, актори, поети, громадські діячі (зазвичай збирались від 30 до 40 осіб), обговорювалися такі актуальні питання, як створення модерного українського театру або організації національного кінематографу та його використання у просвітницьких цілях. Мріяли й про заснування Української академії наук та Української академії мистецтв, що стало реальністю вже під час Української революції.

Отже, великий вплив на становлення Д. Антоновича як науковця та формування його наукових інтересів й методики дослідницької праці мали такі видатні українські вчені як В.Б. Антонович, О.Г. Барвінський, Д.І. Багалій, Г.Г. Павлуцький і М.С. Грушевський. Перші праці майбутнього вченого було опубліковано на шпальтах журналів «Киевская старина» і «Літературно-науковий вісник». Активна співпраця Д. Антоновича з Українським науковим товариством у Києві, часописами «Літературно-науковий вісник», «Дзвін», «Сяйво» у 1912-1914 рр. сприяли фаховому зростанню науковця. Цей період став найважливішим етапом його наукової діяльності. Вже у своїх перших мистецтвознавчих працях вчений звертав увагу на взаємозв'язок української культури з європейською.

¹ Біднов В. Дмитро Антонович (1877-1927) // Літературно-науковий вісник. – 1927. – № 11. – С. 256-260.; Жук А. Автобіографія Дмитра Антоновича // Сучасність. – 1961. – № 1. – С. 103-114.; Міяковський В. Дмитро Антонович / В. Міяковський. – Вінніпег, 1967.

² Божук Г. Дмитро Володимирович Антонович – історик української культури // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція. (Пряшів-Свидник, 12-15 червня 1991 р.): Матеріали / Божук Г., Зілгалов В. – Київ; Львів; Пряшів; Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992. – С. 224-232.; Ульяновський В. І. Дмитро Антонович // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Ульяновський В.І., Ульяновська С.В. – К., 1993. – С. 505-514.; Афанасьєв В. Осягаючи історичний поступ національного мистецтва: До 120-річчя від дня народження Дмитра Антоновича // Культура і життя. – 1997. – 19 листопада. – С. 3-4.; Гальченко С. Дослідник скарбів неоцінених // Антонович Д. В. Шевченко-маляр. – К., 2004. – С. 5-11.; Андрущенко Т. Післямова // Антонович Д.В. Шевченко-маляр. – К., 2004. – С. 255-258.; Шаповал А. Дмитро Антонович: життя, громадсько-культурна та просвітня діяльність // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К., 2007. – Вип. 13. – С. 111-130.

³ Український вільний університет в Празі в роках 1926-1931. – Прага, 1931.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф. 127. – Оп. 1078. – Спр. 715. – Арк. 163.

- ⁵ Антонович Д. Спогади // Нові дні. – Торонто, 1955. – № 71. – С. 17.
- ⁶ Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ВР ЛННБУС). – Ф. 11. – № 530. – Арк. 3 зв.
- ⁷ Чикаленко Є. Х. Збірка творів: У 7-и т. – К., 2003. – Т. 1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – 2003. – С. 233.
- ⁸ Єфремов С. Про дні минулі // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х т. – К., 1997. – С. 436.
- ⁹ Жук А. Автобіографія Дмитра Антоновича ... – С. 103.
- ¹⁰ Антонович Д. Спогади ... – С.14.
- ¹¹ Антонович Д. Із студентських років Івана Стешенка // Робітничка газета. – 1918. – 4 серпня. – С. 2.
- ¹² Ульяновський В. І. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / Ульяновський В.І., Короткий В. А. – К., 1997. – С. 65.
- ¹³ ВР ЛННБУС. – Ф. 11. – № 530. – Арк. 2 зв.
- ¹⁴ Жук А. Михайло Русов і його батьки // Сучасність. – 1963. – № 6. – С. 54.
- ¹⁵ Головченко В. У боротьбі за вільну Україну (політичний портрет Д. Антоновича) // Київська старовина. – 2002. – № 3. – С. 142.
- ¹⁶ Жук А. Автобіографія Дмитра Антоновича ... – С. 105.
- ¹⁷ Державний архів міста Києва (далі – ДАМК). – Ф. 16. – Оп. 464. – Спр. 259. – Арк. 1.
- ¹⁸ Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – Т. 1. – С. 257.
- ¹⁹ ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 464. – Спр. 259. – Арк. 1.
- ²⁰ Український вільний університет ... – С. 41.
- ²¹ ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 464. – Спр. 259. – Арк. 1.
- ²² Коваленко О. На межі двох віків // 3 минулого: Збірник. – Варшава, 1939. – Т. 2. – С. 33.
- ²³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4000. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 53.
- ²⁴ Жук А. Автобіографія Дмитра Антоновича ... – С. 105.
- ²⁵ Коллард Ю. Спогади юнацьких років 1897-1906. Українська студентська громада в Харкові. Революційна українська партія (РУП). – Торонто, 1972. – С. 49.
- ²⁶ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х т. / [упоряд.: В. І. Ульяновський, В.А. Короткий]. – К., 1997. – Т. 1. – С. 306.
- ²⁷ Там само. – С. 266.
- ²⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 868. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 5 зв.
- ²⁹ Гутта [Антонович Д.]. Пропаший город // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 14. – С. 50-51.
- ³⁰ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. І. – № 22607. – Арк. 1.
- ³¹ ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 3186. – Арк. 10.
- ³² Там само. – Оп. 464. – Спр. 259. – Арк. 1.
- ³³ Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. Революційна українська партія (РУП). – К., 1936. – С. 159.

- ³⁴ ВР ЛННБУС. – Ф. 57. – № 313. – Арк. 43-44.
- ³⁵ ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 464. – Спр. 259. – Арк. 1.
- ³⁶ Там само. – Арк. 2.
- ³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 1 зв.
- ³⁸ Український вільний університет ... – С. 41.
- ³⁹ ІР НБУВ. – Ф. 164. – № 31-32. – Арк. 4.
- ⁴⁰ Міяковський В. Дмитро Антонович ... – С. 26.
- ⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 1 зв.
- ⁴² Антонович К. З моїх споминів. Ч. 3. – Вінніпег, 1967. – С. 100.
- ⁴³ Там само. – С. 135.
- ⁴⁴ ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 3186. – Арк. 20-21.
- ⁴⁵ Там само. – Арк. 3, 7, 8, 19-21.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 12.
- ⁴⁷ ІР НБУВ. – Ф. II. – № 30569. – Арк. 1, 2.
- ⁴⁸ Там само. – Ф. X. – № 28. – Арк. 1.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3822. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 25.
- ⁵⁰ Антонович К. З моїх споминів. Ч. 4. – Вінніпег, 1973. – С. 150-152.
- ⁵¹ Український вільний університет ... – С. 41.
- ⁵² Там само.
- ⁵³ Біднов В. Дмитро Антонович ... – С. 258.; ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 3186. – Арк. 3.
- ⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3822. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 2.
- ⁵⁵ Там само. – Ф. 3956. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 128 зв.
- ⁵⁶ Міяковський В. Дмитро Антонович ... – С. 10.
- ⁵⁷ Антонович К. З моїх споминів. Ч. 4 ... – С. 169-174.
- ⁵⁸ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 32919. – Арк. 34.
- ⁵⁹ Там само. – Арк. 33.
- ⁶⁰ Там само. – Арк. 47.
- ⁶¹ Д. А. [Антонович Д.]. Українська артистична виставка у Києві // Літературно-науковий вісник. – 1912. – № 1. – С. 110-115.
- ⁶² Біднов В. Дмитро Антонович ... – С. 258.; Жук А. Автобіографія Дмитра Антоновича ... – С. 105.
- ⁶³ Жук А. Автобіографія Дмитра Антоновича ... – С. 105.
- ⁶⁴ ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 232.
- ⁶⁵ Антонович Д. Пролетаріат в скульптурі Менсьє // Дзвін. – 1913. – № 1. – С. 30.
- ⁶⁶ Антонович Д. Карл Маркс і українці // Дзвін. – 1913. – № 2. – С. 189.
- ⁶⁷ Д.А. [Антонович Д.]. Бібліографічні замітки // Дзвін. – 1913. – № 1. – С. 52-54.
- ⁶⁸ ІР НБУВ. – Ф. 164. – № 27. – Арк. 1-2.
- ⁶⁹ Міяковський В. Дмитро Антонович ... – С. 24.
- ⁷⁰ Д.А. [Антонович Д.] «Сяйво» – літературно-мистецький місячник // Дзвін. – 1913. – № 3. – С. 222.
- ⁷¹ Там само. – С. 221, 228.
- ⁷² Д.А. [Антонович Д.]. Кам'яні баби // Сяйво. – 1914. – № 5-6. – С. 173.